

ЕТИЧНИТЕ ПРИНЦИПИ В КЛАСИЧЕСКАТА ЙОГА НА ПАТАНДЖАЛИ
КАТО УНИВЕРСАЛЕН ОНТОЛОГИЧЕН ФУНДАМЕНТ

Румяна Толева

ETHICAL PRINCIPLES OF PATANJALI'S CLASSICAL YOGA AS A UNIVERSAL
ONTOLOGICAL FUNDAMENT

Rumyana Toleva

Abstract: This article aims to present the classical yoga philosophy ethical foundations as a universal ontological fundament. The ethical principles expounded by Patanjali in Yoga Sutra are explored in two aspects of existence – in their dynamic applicability related to human social life and in their stability as a universal spiritual basis for manifestation of the various forms of existence. Patanjali's ethics is set forth in its interrelation with the metaphysical, epistemological, and soteriological aspects of his study, the utmost purpose of which is complete termination of human suffering through transcendence of the phenomenal world. The article emphasizes the practical aspect of yoga ethics as an essential part of the yoga philosophy and as optional means for overcoming the contemporary challenges in the modern world of distorted human values.

Keywords: ethical principles; yama; rita; classical yoga; Patanjali; applied ethics.

Въведение

Древноиндийската философия е приложна философия, чиято основна цел е практическото постигане на балансиран и разумен живот в пълен синхрон с универсалната вселенска хармония. Теоретико-практическият и характер показва забележителна устойчивост във времето от зората на Индо-Сарасватската цивилизация до наши дни, съществен принос за което има и йога като теоретико-приложна философска система. Причината за това е универсалността на йогическите възгледи и практики, които в същността си не са свързани с конкретна религия или някаква форма на догматичност, а са еднакво приложими спрямо всички хора, независимо от религиозните или атеистичните им наклонности.

Макар и древни йогическите теоретични философски възгледи, ведно с практико-приложните им методи и техники, са относими и към съвременния начин на живот. Това е така, защото те се базират на общоприложими онтологични принципи и са насочени към практическото постигане на чистата духовност, „изтъкана“ от вечните, надвременни духовни ценности. Именно стабилното установяване в чистата духовност, чистото съществуване, е крайният метафизичен резултат на йога практиката. Той се постига чрез трансформиране на човешкото съзнание в самата чиста

духовност, която е висша истина, мъдрост, нравственост и всезнание. Изложените от Патанджали етични принципи заемат съществено място в този трансформационен процес, представляващи едновременно основата и крайната цел на човешкото съществуване.

Етичните принципи в класическата йога на Патанджали като два аспекта на битието – динамика (конкретна проявеност) и статичност (покой и абстрактност)

Макар в разнообразните древноиндийски философски системи и учения методическите подходи към постигането на чистата духовност да са различни, всички те водят към едно цяло – битието само по себе си, имащо две форми на проявление. Едната форма е активна, наподобяваща циклично кръгово движение, чието начало и край е универсалният, вечен и неизменен нравствен закон – основа на универсума, а с това и на материалното човешко съществуване като част от него. В тази си форма битието се проявява чрез принципа на движението, промяната и активността, разбиран като прилагането на всеобщите вселенски етични принципи в конкретната им насоченост в живота на човека. Всеобщите етични принципи в тази им форма на проявление са упоменати от Патанджали в „Йога-Сутра“ (ЙС) (ок. III-II век пр. Хр. до ок. II-IV в. сл. Хр.) като *махаврата* – универсален обет, универсални етични норми, задължителни за съблюдаване от абсолютно всички, независимо от класова принадлежност, обстоятелства и форма на съществуване (ЙС II.31). Те изграждат фундамента на йога философията и са първия етап на осемстепенния път на Патанджали (*аштанга йога*: *ашта* – осем, *анга* – крайник). Наречени са още *яма* – производно на глаголният корен *ям* („въздържам“) (Фойерщайн 2000, 56) и са разделени в пет категории, които ще разгледаме по-долу.

С морално-етичните принципи *яма* не само започва йога практиката, но те са така фино вплетени в нея през целия трансформационен процес, че всяко отклонение от тях създава пречка за напредъка към чистата духовност и обратно – всяко придържане към тях води точно към нея. За да се достигне до крайния етап в постигането и, който е статичен и представлява другата форма на проявление на универсалния вселенски духовно-нравствен порядък – битието само по себе си. Той е наречен от ведическите мъдреци *рита*, също и *самя* – истинност, която е абсолютна и надвременна¹. *Яма* (*махаврата*) са конкретните проявления на всеобщия духовно-нравствен закон (*рита*, *дхарма*), а той е тяхната същностна основа, фундамент на цялото битие. Разглеждан в своята всеобхватност, общоприложимост и трансцендентност той всъщност е духовността, мъдростта, истинността и хармонията, които от най-древни времена хората и на Изток и на Запад се стремят да постигнат. Освен трансцендентен той е и иманентен, вътрешно присъщ на всяка една форма на материалното битие, независимо дали това е светът на хората, боговете, природата, животните.

Но за да бъдем напълно точни следва да поясним, че макар и да посочихме, че вселенският нравствен закон има две форми на проявление – динамична и статична, то те изглеждат като отделни форми само за човека, който все още не е достигнал състоянието на просветление и окончателно освобождение от материалните феномени в съзнанието си. За достигналия просветлението човек, който вече не само теоретично, но и практически е постигнал духовността, сливайки напълно пречистеното си съзнание с нейните вечни и неизменни принципи и ценности, двете илюзорни форми на вселенския духовно-нравствен порядък са едно и също нещо. Защото достигналият освобождението вече не възприема нравствения ред като нещо външно на себе си, което следва да спазва. Дори не го възприема като нещо, което му е вътрешно присъщо. А той сам по себе си става този порядък, превръща се в чисто съществуване.

Приложните етични принципи (яма) като динамичен аспект на битието

В класическата йога се приема, че човекът ще остане в „затвора“ на самсара (колелото на непрекъснато раждане и смърт) докато посредством себе си и собственото си съзнание (читта) не преодолее материалните обусловености чрез трансцендирането на феноменалния свят (Пракрити,

¹ Ведическото понятие *рита* би могло да се свърже и с представата за „времето-вечност“, а производното на същия глаголен корен (*ри*) *риту* – с идеята за „преходно време, чийто ход може да се наблюдава, мери и пресмята“ (Русева 2023, 70).

Съзерцаваното) и стабилното установяване в духовността (Пуруша, Съзерцателят) (ЙС I.3). Това се постига чрез изкореняването на превратното знание за истинната човешка същност (авидя), случващо се от само себе си при постигането на разграничаващата мъдрост (вивека) за това, че духовността (Пуруша) е различна същност (таттва) от материята (Пракрити). В ЙС Патанджали представя разнообразни практически методи и техники за постигане на различителната мъдрост, подкрепени с концептуалната им обосновка. Сред тях е и изложеният във втора и трета глава на сутрите осемчленен път към освобождението.

Осемте етапа на пътя към постигането на метафизичния резултат на йога са: *яма* (въздържание, същността на етичните норми), *нияма* (спазване на правилата, приложният аспект на етичните норми), *асана* (йогийската поза), *пранаяма* (контрол върху дъха и *прана* – жизнената енергия), *пратяхара* (абстрахиране от *индриите*, сетивата), *дхарана* (концентрация), *дхяна* (медитация) и *самадхи* (свръхсъзнателно състояние, висше абстрактно медитативно състояние) (ЙС II.29). Тяхното практическо прилагане, а не само теоретично познание и осмисляне, води до крайната цел в йога – преодоляване на страданието, присъщо на материалния аспект на битието, и постигане на освобождението чрез стабилното и необратимо установяване в по-висшия битиен аспект - духовността.

Но за да бъде постигнато освобождението има нещо, което човекът никога не трябва да пренебрегва и винаги да се обръща и търси опора в него. Това са универсалните вселенски етични принципи, които както изложихме, имат два аспекта на проявление. В тази връзка проф. Дасгупта отбелязва, че именно етическите търсения са основния предмет на учението на Патанджали, а не толкова метафизичната теория, която служи като основа за постигане на етичните цели на йога (Dasgupta 1920, 93). Фойерщайн също обръща внимание, че в началото на йога пътя „първата крачка на йогина задължително трябва да е морална“, позовавайки се и на възгледите на Росзак, по чиито думи „йога, както и цялата духовна култура, представлява жизнена дисциплина и нравствена мъдрост“ (Фойерщайн 2000, 54–55, вкл. и цитат на Росзак), което ние напълно споделяме.

Сред осемте етапа на йога Патанджали представя на първо място *яма* и *нияма*. В статията ще разгледаме по-обстойно *яма*, представляващи приложните етични принципи от гледна точка на съдържателната им същност. Но следва да се има предвид, че те са иманентно свързани с *нияма*, които са допълващи етични правила на поведение в един стриктно по-приложен, процедурен аспект. Затова и проф. Кънев представя *яма* и *нияма* заедно, определяйки ги като „основни йогийски морално-етични принципи“, където *яма* е представено като „самоограничение“, а *нияма* като „себеобвързване и спрямо другите“ (Кънев 1984, 67).

Яма общо превеждано като въздържания и *нияма* като спазване на правилата се разглеждат като етичната подготовка на йогина (Радхакришнан 1996, 153–155). Но прилагането им не се ограничава само и единствено до началото на йога практиката, а те са неизменна част от нея до самия и край, когато чрез постигането на трансцендентната мъдрост се трансформират в своя първоизточник – вселенския духовно-нравствен порядък *рита*.

Не само фактическото несъблюдаване на *ямите* чрез извършване на лични деяния води до нарушаването им. Като такова се приема още подбуждането на друг към несъблюдаването им, също и одобрението на извършено от друг тяхно нарушение. Без значение дали степента на нарушението е лека, средна или тежка и дали причините за него са алчност, гняв или заблуда, то води човека към страдание и още по-голяма заблуда, отдалечавайки го истината (ЙС II.34) (Dasgupta 1920, 146–147; Вивекананда 1991, 161–162 с превода на Градинаров; Sivananda 2013, 94–96). Затова Патанджали представя важна психо-техника, която да се прилага, когато такива неблагоприятни мисли или подбуди започнат да напират в съзнанието. Тя е наречена *пратипакшабхавана* и представлява блокирането на неблагоприятните мисли и други модификации в съзнанието чрез създаването на противоположните им благотворни, добри мисли (ЙС II.33–34).

Яма (въздържанията) са: въздържание от ненавреждане и убиване (*ахимса*), истинност (*сатя*), въздържание от кражба (*астея*), целомъдрие (*брахмачаря*) и въздържание от скъперничество и алчност (*апариграха*). Те са велик обет (*махаврата*), универсален и неограничен от клас,

място, време и обстоятелства (ЙС II.30–31, превод по Sivananda 2013, 48–49). *Яма* е фундаментът на йога, без който тази теоретико-приложна система не би могла да бъде изградена, като практикуването на яма всъщност е практикуването на правилно поведение (Sivananda 2013, 48–49). Правилните нравствени възгледи и поведение стоят в основата и на ученията на Гаутама Буда и на джайнистите, застъпени са широко и в интегративния философски трактат Бхагавадгита. Корените им се проследяват назад във Ведическия канон, включително Упанишадите, дори и във възгледите и практиките на Харапската култура като предшественик на ведическата.²

Ахимса

Ахимса е въздържанието от убиване, увреждане, причиняване на болка или друг вид вреда на което и да е същество по какъвто и да е начин. Независимо дали чрез фактическо действие, думи, мисли или възнамерявания (Йога Бхашя (ЙБ) на Вяса в Prasada 1924, 155–156). *Ахимса* е основа на останалите добродетели, проявявайки се в тях като въздържане от причиняване на вреда на другите чрез алчност, лъжа, кражба, невъздържаност (Радхакришнан 1996, 153). Превежда се още като ненасилие, ненавреждане, липса на зложелателност, въздържание от омраза. *Ахимса* е основополагаща и за *ниямите*, които според Дасгупта служат за усъвършенстване на *ахимса*. За йогите *ахимса* е универсално и общозадължително въздържание (част от *махаврата* – великото задължение за въздържание) и като такова не се ограничава от класова принадлежност, място, време или обстоятелства. По това то се отличава от *ограничената ахимса (ануврата)* на тези, които не са възприели висшата йога цел за свое основно задължение. Например *ограничената ахимса* за рибаря, който поради естеството на работата си не би могъл да приложи универсалния велик обет на йогина (Dasgupta 1920, 144–147).

Ахимса е древно понятие, впоследствие включено като морално-етичен принцип в класическата йога. То е част от теоретико-приложните възгледи на почти всички древноиндийски системи и учения (Кънев 1984, 22). *Ахимса* е основополагаща етична концепция в джайнизма, определян като атеистично учение, според което няма Бог Творец, а Вселената функционира съобразно всеобщии закони, в които нравствеността заема важно място (Евтимова 2020, 118–119).³ Това правило е сред етичните аспекти и на учението на Гаутама Буда, проявяващи се в четвъртата благородна истина – пътя за прекратяване на страданието, който също е осмеричен път и включва правилни възгледи, правилни решения, правилна реч, правилни действия, правилен начин на живот, правилни усилия, правилно внимание, правилно съсредоточаване (Олденберг 2016, 293–294). В етиката на Буда *ахимса* е част от всеобщата „повеля за честност“, представляваща основа и подготовка за следване на по-висше морално съвършенство. Тази повеля е наричана още „петорната честност“ и включва правилата: „Не убивай нищо живо, не заграбвай чуждо имущество, не докосвай чужда съпруга, не говори неистини, не пий опияняващи напитки“ (Олденберг 2016, 296–297).⁴

В ЙС Патанджали систематично описва и конкретните резултати от прилагането на етичните принципи, представляващи междинни резултати по пътя към освобождението като краен резултат. Във връзка с *ахимса* посочва че „След като веднъж установи в себе си принципа на непричиняването на зло, всяка враждебност отпада в присъствието на йогина“ (ЙС II.35, превод Градинаров във Вивекананда 1991, 162).

Сатя

Сатя е истинност, правдивост, достоверност. Достоверността означава думите и мислите да съответстват на фактите, да кореспондират точно на това, което е видяно, чуто или изведено като

² Фойерщайн отбелязва, че при археологическите разкопки на древните градове на Индо-Сарасватската цивилизация не са открити оръжия, водещо към заключение за миролюбивия характер на тази култура, съблюдаваща морал за ненавреждане на други същества (Фойерщайн 2001, 154).

³ Според джайнистите, за да се постигне освобождението (мокша) следва да се спазва стриктно морално поведение (чарита), включващо петте морални принципа (панча махаврата), идентични с ямите в сутрите на Патанджали (ахимса, сатя, астея, апариграха и брахмачаря) (Евтимова 2020, 124–126).

⁴ Подробно практико-приложно обяснение и представяне на четирите благородни истини и благородния осморен път на Буда вж. в Бодхи, 2016.

заклучение. Целта на речта е да се предава знание и информация от един човек към друг и следва да се използва за доброто на другите, а не с цел увредата им. Всичките помисли, дейности и думи на йогина трябва да са истинни, да произтичат от правдивостта и да завършват в най-висшата – вселенската истина. Истината трябва да се изрича за благо на всички (ЙБ в Prasada 1924, 156; Dasgupta 1920, 145–146).

Като резултат от твърдото установяване в истинността йога последователят получава плодовете на действията си (ЙС II.36), тълкувано от коментаторите и в смисъл, че това, което йогата възнамери или изрече се превръща в истина (ЙБ в Prasada 1924, 164; Вивекананда 1991, 162; Sivananda 2013, 51–52). Според нас взаимозависимостта между действията и резултата при прилагането на истината може да се тълкува и в по-абстрактен смисъл – когато човекът е твърдо установен в истината като конкретно проявление, получава точно истината, но вече като абстрактен резултат, достигайки или поне напредвайки към всеобщата абсолютна вселенска истина. Тя във Ведите и в ЙС е наречена *рита*, в учението на Буда *дхарма* (дала името и на самото учение)⁵, от последователите на общността Вратя, приемани за предшественици на йогите – *Ека Вратя*⁶, а във веданта философията – *Брахман*.

Астея

Астея е въздържание от кражба и отнемане на чужди неща и блага. Разглежда се също като честност, непожелаване на чуждото, отричане от скъперничество (Кънев 1984, 21). Желанието за кражба следва да бъде саморегулирано и човекът да се задоволява с това, което той получава по честен начин и чрез честни средства, включително и честно осигуряване на прехраната си. Самото възнамеряване и мисъл за нечестно придобиване на блага също е нарушение на *астея*. Такива мисли се приемат за неблагоприятни и поради това, че увреждат самия човек чрез замърсяването на собственото му съзнание, усложнявайки процеса по постигане на освобождението от страданието и кармичните обусловености. Натрупването на пари и приемането на храна в повече отколкото е необходимо също се приема за форма на кражба, поради това, че се придобиват блага, които реално не са необходими на конкретния човек, но биха могли да се употребят от други, наистина нуждаещи се от тях. Стремещт към кражба е продукт на човешките силни желания и неконтролирани сетива, поради което контролът върху ума и сетивата е едно от средствата за съблюдаването на *астея* (ЙБ в Prasada 1924, 156; Sivananda 2013, 52). Като резултат от стабилното установяване в нея всички видове богатства сами отиват при въздържателя (ЙС II.37).

Брахмачаря

Срещат се различни тълкувания на *брахмачаря*, включително и пълно целомъдрие и отказ от какъвто и да е сексуален живот, въздържание от каквито и да е плътски наслаждения. Всъщност точно такава представяне не се съдържа в ЙС, там дори само се посочва названието на тази яма, без да се дава каквото и да е допълнително обяснение. А в ЙБ Вяса посочва единствено, че брахмачаря е „въздържането, обуздаването на скритата сила, силата за възпроизвеждане“ (ЙБ в Prasada 1924, 156).

В тази връзка е важно да се уточни, че пълната форма на това въздържание обективно би могла да се приложи по-скоро към йога адептите, водещи усамотен живот (някои от които се оттеглят напълно от социума), посветени изцяло на йогическия път и твърдо решени да постигнат освобождението при възможност още в текущия си живот. Но спрямо другите хора живеещи в обществото, планиращи да имат потомство, създали семейство, търсещи или живеещи с партньори, този принцип обективно трудно би бил приложим, дори би бил неблагоприятен. Поради това в учението си Буда прави разграничение при прилагането му, като пълното сексуално въздържание е повеля единствено за монасите, докато за хората, наследяващи монашеския живот, този принцип повелява върност и честност към съпруга/съпругата, съответно към интимния партньор (Олденберг 2016, 297).

⁵ Вж. повече в Камбуров 2011.

⁶ Вж. по-подробно Choudhari 1964, също Атарваведа, книга 15 (Atharva-veda Samhita. Second Half, Books VIII-XIX 1905; Atharva-veda, Vol. II 2013).

Според нас това възприемане на принципа следва да бъде водещо и при тълкуването му в сутрите на Патанджали, като бъде отчетен и другия възглед, че *брахмачаря* означава „твърдо придържане към умереност и въздържание“ с цел самоусъвършенстване и себerealизация (Жънев 1984, 31–32). Идеята зад пълното или частично въздържание от сексуална активност е че по този начин енергията се запазва, не се изразходва излишно и може да се насочи за постигане на по-висши цели като самоусъвършенстването и постигането на висш контрол върху тялото, ума и сетивата. Затова и резултатът от практикуването на *брахмачаря*, посочен от Патанджали, е именно придобиването на *вирия* – сила, жизненост, мощ, магнетизъм (ЙС II.38).

Апариграха

Апариграха е въздържание от натрупване, липса на алчност, въздържание от придобиване на ненужни материални и нематериални блага, липса на егоизъм. Натрупването на блага също се приема за продукт на прекомерните желания и ненаситността на човешките сетива, които колкото повече се задоволяват толкова повече търсят същото. Така се развива зависимост от неблагоприятни за човека неща - вещи, дейности, дори и хора и се подхранва стремеж, който ако не се удовлетвори води до страдание и съжаление, а очакването за задоволяването му – до безпокойство и притеснение дали ще се получи търсеното. Това създава „замърсявания“ в съзнанието и вместо човекът да се възползва от способностите си, насочвайки ги към благородни и полезни цели, трябва да търпи неблагоприятните последици, които сам си е причинил. Затова съблюдавайки *апариграха* йогинът следва да не задържа за себе си и да не натрупва повече от това, което наистина му е необходимо. Придобиването на неща, които не се ползват достатъчно води и до ненужната им повреда или унищожаване (Вивекананда 1991, 163–164; Sivananda 2013, 53–54; ЙБ в Prasad 1924, 156).

Като резултат от практикуването на *апариграха* се придобива знание за своето съществуване и за миналите прераждания (ЙС II.39). Това води до по-ясно осъзнаване на натрупаните в съзнанието кармични обусловености и разбиране на причинно-следствените връзки между латентните подсъзнателни потенци, насложени от предните прераждания (*васани*) и характера и начина на живот в текущото съществуване.

Абстрактният вселенски духовно-ценностен порядък (*рита*, *дхарма*) като статичен аспект на битието

Проф. Камбуров отбелязва, че едно от значенията на ведическото понятие *рита* е „морален ред“, „ритуален ред“, „космически закон“ и че за ведическите мъдреци *рита* като олицетворение на мъдростта притежава и нравствен аспект. За тях „размишлението за рита унищожава греховете“ (РВ.IV.23.4), спазването на законите се приравнява към извършване на добри дела и въздържане от злонамерени действия и познанието на рита „разбива (всички) неправилни хитрини ... (и) човека пробужда“ (РВ.IV.23.8) (Камбуров 2002, 120–121). Този космически принцип, бидейки една от основните мирогледни идеи от времето на Ригведа, впоследствие преминава в будизма и индуизма под формата на концепцията за *карма* като принцип за „съхраняване на моралните ценности, за поведението и дейността“ (Камбуров 2002, 485).

Проф. Братоева представя *рита* като „изначален принцип на космическия порядък и върховната истина“, „трансцендентен организиращ принцип“, стоящ в основата на съществуването на подреденост, ред и хармоничност в Космоса. Всичко във феноменалния свят се възприема като проявление на *рита*, поради което поддържането и живеенето в съответствие с изначалния космически ред и ценности е от съществена важност за ведическите мъдреци. Този принцип е „фундаментът на динамиката, балансът и порядъкът в Космоса, схващан като комплексно и хармонично цяло, в което всяка даденост има своето място и функция“ (Братоева 2012, 157–161).

С *рита* се свързват ведическите понятия *сатя*, *дхарман* и *врата*, също и постведическото понятие *дхарма*. Превежда се буквално като „усърден“, „истински“, „правилен“, „верен“, „съответстващ“, „подходящ“ и се интерпретира от индолозите като синоним на *сатя* – истина, наред с термините „закон“, „ред“. Братоева уточнява, че във Ведите *дхарман* се употребява като абстрактна категория за означаване на „поддържане на установеното“, „поддържане на Порядъка“ (*ритася*

дхарман), като „рита е фундаментът на дхарман“. В постведическия период ведическите понятия *рита* и *дхарман* вероятно се обединяват под общото понятие *дхарма* (Братоева 2012, 157–161).

В тази връзка би могло да се заключи, че *дхарма* в постведическия период обединява два аспекта – този на покоя и стабилността (древното *рита*) и този на движението, активността, поддържането (древното *дхарман*). Динамичният аспект на *дхарма* се проявява чрез прилагането на определени, по-конкретни правила, наречени във Ведите *врата*⁷ („задължение“, „дълг“, „закон“, „заповед“, „религиозен обет“ (Братоева 2012, 160) и в сутрите на Патанджали *махаврата* („великият обет“, „великите правила“, „великите задължения“).

От движение към покой: трансформирането на динамичната етика (*махаврата*) в нейния статичен фундамент - битието само по себе си като чиста нравственост (*рита*)

Според древноиндийските мъдреци състоянието на освобождение (било приживе или след смъртта на тялото) не само че е принципно постижимо за всеки един човек, но е и крайната цел на всяко човешко съществуване (*пуруша артха*), придаваща истинския му смисъл. Етичните принципи в приложното им динамично проявление и техния абстрактен статичен еквивалент - всеобщите духовно-нравствени ценности заемат основополагащо място в живота на човека. И той, дори и да не следва твърда и целенасочена практика по прилагането им (подобно на будисткото учение), рано или късно ще следва да ги осъзнае и да се обърне към тях за житейска опора. Защото те са истинната му същност, която макар и скрита зад булото на превратното знание (*авидя*) винаги ще се стреми към проявление. Което обосновава и актуалността на настоящата статия, защото макар и древни, предадените от Патанджали синтетични теоретични възгледи в комбинация с проверените във времето практически методи и техники, биха могли да допринесат за съществено облекчаване на бремето, носено от съвременния човек в света на надмошцие на изкривените материални ценности.

В древноиндийската философия и култура Вселената се разглежда като „сцена за нравствени действия, където всяко живо същество получава костюм и подходяща роля, която то, за да заслужи най-добро бъдеще трябва да изиграе добре“ (Чаттерджи, Датта 1995, 20). За тази цел човешките предразположености, мисли, възгледи и постъпки следва да са насочени и организирани така че да съответстват на висшия вселенски духовно-нравствен порядък. Съответно тези които му противоречат следва да бъдат заличени, а съответстващите му – да се използват за поддържането на порядъка както на микро ниво (човека), така и на макро ниво (Космоса). До достигането на момента, когато и последния остатък от кармата бъде заличен чрез постигането на истинната интуитивна мъдрост *ритамбхара праджна* – състоянието на съзнанието, където „мъдростта носи рита, истината“ (ЙС I.48). А с премахването и на подсъзнателния отпечатък, създаден от мъдростта на *самадхи*⁸, се достига крайната цел на човешкото съществуване – преодоляването на порочния цикъл на раждане и смърт и стабилното отсядане в духовността (ЙС I.50–51).

Състояние, в което активните приложни етични принципи *махаврата* преливат от само себе си в техния статичен абстрактен еквивалент *рита* – завръщането на човека към покоя на истинната му духовно-нравствена същност. Където пречистеното човешко съзнание (*читта саттва*, трансформираната Пракрити) се уеднаквява по чистота с честотите на Вселената (*Пуруша*, духовността) и настъпва окончателното и необратимо освобождение (*кайваля*) (ЙС III.55, някъде III.56). Това е и практическото случване на ведантисткото „Това си ти“ (*Тат твам аси*)⁹, постигането на чистото съществуване, където човекът и Вселената са едно единно хармонично цяло – битието само по себе си.

⁷ Вж. повече за употребата на понятието *врата* във Ведите в Lubin 2001.

⁸ Свръхсъзнателно състояние на съзнанието, абстрактно медитативно състояние, свързаното с духовното

⁹ Вж. „Чхандогя Упанишад“ 6.8.7 – „Това (сат) е същността, тази тънкоост-финост е всичко, това е реалното – истинното (сатя), това е атман. Това си ти, Шветакети!“ (превод от санскрит Беличев в Кънев, К. (съст.) и др. 1996, 142).

ЛИТЕРАТУРА/REFERANCES

- Бодхи, Б. (2016). *Буда. Благородният осморен път*. София: Нова епоха. // Bodhi, B. (2016). *Buda. Blagorodniyat osmoren pat*. Sofia: Nova epoha.
- Братоева, М. (2012). *Светлина-Видение-Просветление: митология, ритуали и религиозно-философски идеи във Ведите*. София: Индологическа фондация „Изток-Запад“. // Bratoeva, M. (2012). *Svetlina-Videnie-Prosvetlenie: mitologiya, rituali i religiozno-filosofski idei vav Vedite*. Sofia: Indologicheska Fondatsia „Iztok-Zapad“.
- Вивекананда, Свами. (1991). *Йога-Сутра с коментарите на Вивекананда или Раджа-Йога. Изкуството да победим себе си*. [Градинаров, П. превод от санскрит на сутритите]. София, Плевен: Евразия Абагар. // Vivekananda, Svami. (1991). *Yoga-Sutra s komentarite na Vivekananda ili Radzha-Yoga*. Izkustvoto da pobedim sebe si. [Gradinarov, P. prevod ot sanskrit na sutrite]. Sofia, Pleven: Evrazia Abagar.
- Евтимова, Т. (2020). *Увод в индологията*. София: Авангард-Прима. // Evtimova, T. (2020). *Uvod v indologiyata*. Sofia: Avangard-Prima.
- Елиаде, М. (1995). *Патанджали и йога*. София: Хемус. // Eliade, M. (1995). *Patandzhali i yoga*. Sofia: Hemus.
- Камбуров, И. (2002). *Древноиндийската философия в парадигмата на мъдростта. Голямата игра*. София: БПС. // Kamburov, I. (2002). *Drevnoindiyskata filosofia v paradigmata na madrostta*. Golyamata igra. Sofia: BPS.
- Камбуров, И. (2011). *Класическата будистка философия (Част първа). Пътят*. София: Авангард Прима. // Kamburov, I. (2011). *Klasicheskata indiyska filosofia (Chast parva)*. Patyat. Sofia: Avangard Prima.
- Кънев, К. (1984). *Йога. Основни термини*. София: Медицина и физкултура. // Kanev, K. *Yoga. Osnovni termini*. Sofia: Meditsina i fizkultura.
- Кънев, К. (съст.) и др. (1996). *Индийските санскритски първоизточници. Веди, Упанишади, Бхагавадгита*. София: Любомъдрие. // Kanev, K. (sast.) i dr. (1996). *Indiyskite sanskritski parvoiztochnitsi. Vedi, Upanishadi, Bhagavadgita*. Sofia: Lyubomadrie.
- Олденберг, Х. (2016). *Буда. Живот, учение и орден*. София: Шамбала. // Oldenberg, H. (2016). *Buda. Zhivot, uchenie i orden*. Sofia: Shambala.
- Радхакришнан, С. (1996). *Философията на Самкхя-йога*. София: Евразия. // Radhakrishnan, S. (1996). *Filosofiyata na Samkhya-yoga*. Sofia: Evrazia.
- Русева, Г. (2023). *Напред към миналото, назад към бъдещето. Идеи за времето в Древна Индия*. София: „Изток-Запад“. // Ruseva, G. (2023). *Napred kam minaloto, nazad kam badeshteto. Idei za vremeto v Drevna India*. Sofia: „Iztok-Zapad“.
- Фойерщайн, Г. (2000). *Основите на йога*. София: ИК „Сарасвати“. // Foyershtain, G. (2000). *Osnovite na yoga*. Sofia: IK „Sarasvati“.
- Фойерщайн, Г. (2001). *Йога енциклопедия*. София: Лик. // Foyershtain, G. (2001). *Yoga entsiklopedia*. Sofia: Lik.
- Чатгерджи, С., Датта, Д. (1995). *Увод в индийската философия*. София: Евразия. // Chatterdzhi, S., Datta, D. (1995). *Uvod v indiyskata filosofia*. Sofia: Evrazia.
- Atharva-veda Samhita. Second Half, Books VIII-XIX*. (1905). Whitney, W., Lanman, Ch. translation and commentary. Harvard Oriental Series, Vol. VIII., Cambridge, Massachusetts: Harvard University [Online, <https://www.holybooks.com/atharva-veda-samhita-complete-pdf-e-book/>] [Accessed 30.01.2024].
- Atharva-veda, Vol. II*. (2013). Ram, T. translation and commentary. Delhi: Vijaykumar Govindram Hasanand.
- Choudhari, R. (1964). *Vratyas in Ancient India*. Varanasi: The Chowkhamba Sanscrit Series Office.
- Dasgupta, S. (1920). *The Study of Patanjali*. Calcutta: University of Calcutta.
- Lubin, T. (2001). Vratá divine and human in the early Veda. *Journal of the American Oriental Society*, 121 (4), 565-579.
- Prasada, R. (1924). *Patanjali's Yoga Sutras. With the commentary of Vyasa and the gloss of Vachaspati Mishra*. The Sacred Books of the Hindus. Vol. IV. Allahabad: Sudhindranath Vasu from the Panini Office Bhuvaneshwari Ashrama.
- Sivananda, Sri Swami. (2013). *Raja Yoga*. Tehri-Garhwal: The Divine Life Society.